

УДК: 821.161.2 – 31.09 Виннич

ЦЕНТРАЛЬНИЙ КОНФЛІКТ РОМАНУ В. ВИННИЧЕКА «БОЖКИ»

Один із коментаторів конфліктів роману В. Винниченка «Божки» О. Брайко твердить: *«Дилогія «По-свій»-«Божки» побудована на розгортанні провідних колізій Вадима Стельмашенка, що мали в авторському задумі експериментальне призначення. Заснований на серії мотивів «дитячий» фабульний матеріал стає чинником синтезу імморалістичного сюжету й приземленої, опобутовленої фабули»* [1: с. 6]. Помітив і підкреслив дослідник і таку особливість поєдинку, як *«нерозв'язність колізій»*, на його думку, письменник у такий спосіб драматизує *«буттєвий чинник <...> ціннісної свідомості індивіда»* [1: с. 6-7].

А О. Малиш, назвавши спочатку конфліктування Стельмашенка ні більше, ні менше, як бунтом проти світу, мусила уточнити: це конфлікт між світом абсурдності й свідомістю людини [5: с. 126]. Л. Домбрович відзначила, що В. Стельмашенко, та й інші співучасники «його» конфліктів, нерідко вступають у *«суперечливий діалог з собою»* і часто знаходять по *«кілька «я»* в самих собі [3: с. 90].

Б. Пастух бачить причину внутрішнього конфлікту героя роману в тому, що він *«спирається тільки на раціонально-ментальний конструкт»* [6: с. 12]. Хоча таке під сумнів поставив сам дослідник, заявивши через три сторінки: *«Діалогічна природа роману дозволила авторові широко представити внутрішній конфлікт між біологічним і моральним началами в людині. <...> Сила інстинкту значною мірою детермінує людські вчинки»* [6: с. 15].

І все-таки ні система конфліктів цього роману, ні його наскрізний конфлікт ще достатньо не визначені й не окреслені, що підкреслює актуальність цих проблем.

Більш, ніж очевидно, що, як і в романі «По-свій!» центральним і наскрізним конфліктом роману «Божки» є внутрішній поєдинок Вадима Стельмашенка з тими самими «божками», які «виробило» й «оселило» в свідомості героя ціле суспільство. Так само, як і в попередньому романі, внутрішній конфлікт героя детермінує і майже всі його колізії зі світом зовнішнім, хоча на цей раз дуже помітно змінюються зміст і сутність тих протилежностей, котрі «оптом» названі «божками»: якщо в попередньому романі «божками» називалися тільки основні принципи «офіційної» моралі, то в цьому творі до розряду «божків» автор відніс і забобони та навіювання, і деякі звичаї та модні тенденції. Розпочинається процес внутрішнього конфліктування героя досить традиційно – із сумнівів: то Вадим сумнівається в правильності того, як він топтав його *«пустельність»* (тобто підпорядковував свідомість інстинктам – Я. Г.) і *«корчився від цього»* [2: с. 6], то знову й знову повертається до сумнівності наслідків аналізу тодішньої ситуації, то взагалі сумнівається в усьому, що робив раніше.

Саме ці сумніви й приводять героя до зміни названого вже складу протилежностей: нездоланим і частіше за все до кінця непізнаним інстинктам і (на цей раз – головне) законам та закономірностям природи взагалі й природи людини він протиставляє все те штучне й надумане людством узагалі, що йде проти природи й природності всього людського: суспільні думки, суспільні інтерпретації принципів моралі й моральності, надумані революційні гасла, будь-яке лицемірство й нечесність (навіть використані в ім'я будь-якої «благої справи»), і навіть непослідовність людей у думках, позиціях і діях тощо. Саме на таке визначення протилежностей героя наштовхує жахливе становище скалічених суспільним життям батьків: *«Коли б я не возлюбив людськість, а возлюбив батьків, нічого подібного з ними не було б»* [2: с. 6], – так узяли верх природні синовні інстинкти, обов'язки й почуття; так Вадим зрозумів, що боротьба саме з такими «божками» – це не лише виплески *«енергії справедливості»*, а й імпульси та вияви тієї боротьби, яка розгортається в ньому самому [2: с. 7] у вигляді внутрішніх суперечливих роздумів про названі протилежності в його свідомості. Уперше проявляється одна з таких суперечностей за такої ситуації: здавалося б, повністю збайдужілий до лицемірної, та ще й поверхової суспільної думки Вадим зустрічає свого брата Ося та його товариша Антошку. Останній, бойкотуючи героя, зневажливо відвертається від нього, від чого Вадимові *«важко ухнуло <...> серце й кров гаряче кинулась в лице»* [2: с. 16]. Та Вадим не став дискутувати з Антошкою, а поринув у самого себе: *«Що таке Антошка?»* [2: с. 16], *«Я, такий, якого я себе привіз з Тайги?»* [2: с. 16], а він *«через щось там собі вважає себе в праві кивати на мене, як на коня, якого продають?»* [2: с. 16]. Та *«зрештою, бог з ним, з Антошкою»* [2: с. 16], – завершив роздуми Вадим.

Лише крізь безліч сумнівів і суперечностей герой підходить до реальної зав'язки, до першого суттєвого, дієвого зіткнення протилежностей у свідомості героя, котрі так виявилися назовні: Вадим, долаючи опір брата (*«Я виразно бачив, що йому щиро не хочеться йти, що його тяжить моя присутність. Але це, власне, й примушувало мене тягнуть його»* [2: с. 17]), майже силоміць зтягнув його до себе на квартиру і, хвилюючись, почав виправдовуватись перед ним (чи перед собою?) за історію з Наташею, за бойкот, за те, що не зумів довести соціалістам, що він не гвалтівник. Усе навпаки: він – «добродійник», який «ощасливив» Наташу й таке подібне [2: с. 23-26]. І саме тоді, коли йому вдається справити на брата позитивне враження, бажання Вадима нищити «божків» призводить до того, що він закінчує свої «виправдання» так: *«Всякі нещастя, неудачі для тебе дурниця. Ти вище всього того. <...> ти не реагуєш, бо ти не маєш почувань. <...> Це модерно. <...> я от їхав і бачив, як на моїх очах мерли з голоду люди. Я нічого. <...> От це сила! Таку, голубчику, силу привіз з собою з тайги і твій брат Вадим.* [2: с. 28-29]. Саме в цей момент внутрішній конфлікт героя помітно переростає в конфлікт із братом: *«Слухай, Вадиме! <...> Я — член робітничого товариства “Гартованці”. <...> Ціль цього товариства — ті самі божки, з яких ти глузуєш: правда, справедливість, добро...»* [2: с. 31].

То ж недарма в кінці цієї колізії Ось назвав Вадима «сволоччю», «насильником», «падлюкою» [2: с. 35] і пообіцяв зарізати брата «своїми руками» [2: с. 36]. І одразу ж після цієї розмови Вадим відчув: «В грудях болить. Болить так само, як тоді, коли «ті» проголосили мені бойкот, коли я вечорами блукав коло їх хат, годинами простоюючи на городах <...>. Господи! Невже й тепер починається те саме? Для чого ж два роки самоти, мовчання і мовчазного здушування себе я прийняв на себе? Я не можу більше» [2: с. 37-38].

І так само було після кожного роздуму про «божків» – безперервні сумніви та суперечності у мисленні й мовленні постійно залишалися в його свідомості, переростали в безглузді, але неймовірно гострі колізії, у результативні протидії, а часом і в таку постійну боротьбу, яка межувала з безглуздям: «Так от хто воістину аморальний: це — мати. Для неї нема злочина у сина, для неї чим він злочинніще, тим, значить, нещастніще, тим більше потребує жалости й любови. Справжня любов виключає поняття злочинності. <....> Чи могла б мати бойкотувати мене за вчинок з Наташою? Чи за що б там не було? Смішно сказати!» [2: с. 38]. Більше того, Вадим зіставляє «пустельництво» та «нічого-не-почування» навіть з родинним братніми почуттями, називаючи їх «пробоїною»: «Я мушу заткнути свою пробоїну. <....> З неї вся слабкість, <....> глухий сентиментальний біль, <....> дурноваті балачки з якимись братами» [2: с. 38-39]. Наступна його суперечність – це протиставлення суспільних регламентацій поведінки «байдужості до всього»: «Я, наприклад, можу взяти грошей у добродія Микульського. Я маю повне право на це, я свої, зароблені гроші беру. І не можу! І в тому, що не можу, що зцілююся весь, як тільки подумаю, що звертаюся до його, — і єсть моя непротима слабкість, єсть моє гріхопадіння <....> я почувую себе <....> цуциком, який колись сковучив у лісах тайги» [2: с. 180-181].

Урешті ці безкінечні внутрішні сумніви й суперечності героя загострюються й реалізуються у формі сповна повноцінної колізії між «божками» та «суспільною частиною» ества Вадима, а точніше – у формі промови Вадима на зібранні соціалістів, куди він випадково потрапив. На перший погляд це – начебто зіткнення з поглядами й принципами соціалістів, котрі «признають з а п о в і д ь справедливості», служать «цьому божкові» [2: с. 193], але насправді це – лише умовність, «гра», проекція, оскільки серйозної суперечки з ним фактично ніхто не вів. До того ж, він виголосив його промову й утік, бо «почував сам, що розпалився ні з того ні з сього», що поставив «себе в смішне становище» [2: с. 193].

І все-таки, дивлячись на реакцію слухачів, він почував себе одним цілим з ними: «Не знаю, яке вражіння на них зробили мої слова. Та й не для вражіння я говорив їм. Тоді, може, так і думав, але тепер знаю, що через підлоту свою, для неї говорив! <....> Я всіма силами своєї брехливої душі бажав показати їм, от, мовляв, який я, от через що я не даю на страйк» [2: с. 197]. А, уславляючи інстинкти й топчучись по «божках», він «зовсім не володів собою»: «З моєї пробоїни вулканом викидався вогонь і лава хворого

гніву. <....> *Ти коли-небудь був голодний? Був? Говори, ти був? Знаєш, що таке цей інстинкт? Знаєш, як він може здути к чортівній матері всіх ваших божків? <....> Писклята ви всі, солодкі крикуни!»* [2: с. 199-200]. Можливо, саме тому внаслідок цього зіткнення у героя з'явилася жахлива думка: *«Коли б тепер мені хтось не дав того м'яса, що лежало переді мною, я б того чоловіка міг і убити»* [2: с. 205], від чого на душі йому *«стало мерзотно, як після найгідчого вчинку, якого нічим не поправити»* [2: с. 205]. Так від однієї внутрішньої колізії до іншої конфлікт Вадима з собою (знову через безліч сумнівів і суперечностей) став добігати кульмінації: *«Взагалі, я тепер нічого не знаю й не розумію ні в собі, ні навколо себе. Я весь розлізаюсь, як розсохла діжка»* [2: с. 217]; *«у мене тепер такий стан, непокійний і тяжкий, як перед бурєю? А буря мусить якомсь бути!»* [2: с. 228]. Та і його лінія стосунків з з Олесею Микульською перед кульмінацією стала вже переростати в суцільний потік сумнівів і суперечностей, котрі ще більше загострювали кульмінацію, адже Вадим справді закохався в неї, хоча й бачив у ній передусім представницю «панів» і класичну «служницю», а одночасно і справжню «заручницю» «божків». Усі ці процеси поглиблювалися й стосунками з колишньою коханкою Теплою – її відверта аморальність і принизливі для нього пропозиції (наприклад, працювати «шпигом» і задовольняти її примхи за гроші) лише породжують у нього відразу до традиційно загальноприйнятих позицій моралі, людських чеснот і суспільної думки. А водночас Тепа, її брат Стьопка й «дядько-сожитель» ілюструють собою те, на що можуть перетворитися люди, які дійсно одкинули всіх «божків» – на безпринципних, продажних, розбещених і просто огидних створінь, яких, власне, і людьми назвати важко. Вадим це, звичайно, бачив і розумів, і стосунки з ними зміцнюють у ньому «другу», суспільно-моральну, частину його ества. Та й десятки інших сумнівів і суперечностей турбували його, але так і не породили жодної повноцінної колізії – вони лише склали незначні сюжетні лінії (чи, скоріше, штрихи його стосунків і з калікою Варкою (Саламандрою), яку Вадим хотів так само «ощасливити», як колись «ощасливив» Наташу. А все це разом повільно, але неминуче вело подієвий ряд до кульмінації і звичайної розв'язки, але саме цей етап внутрішнього конфлікту героя став супроводжуватися ще більшою кількістю безпосередньо пов'язаних і побічних сумнівів і суперечностей, бо герой, не будучи впевненим ні в чому до кінця, настільки запекло заперечував усіх без виключення «божків», що вже самому собі став здаватися *«розсохлою діркою»* [2: с. 217].

І разом з тим Вадим, котрий дуже гостро потребував грошей, на пропозицію Тепи за гроші принизити в її присутності Олесю (*«в ту ж хвилину, як виженете Микульську, дам вам п'ятсот рублів»* [2: с. 326]), дуже довго відповідав лише відмовою: *«Я цього не зроблю... <....> А ваша пропозиція... чи умова... тільки образа мені»* [2: с. 325-326], урешті-решт погодився це зробити. Саме тоді максимально загострилися в його свідомості взаємодії протилежностей.

До того додалися й переживання брата Ося, котрий під час страйку робітників підтримав «гартованців», але був названий провокатором. *«Треба нарешті раз кінець зробити»* [2: с. 337], – вирішує Вадим. А оскільки для порятунку брата потрібні були гроші, необхідно було публічно образити кохану Олесю. Це могло розглядатися і як «виправдання» перед соціалістами: *«От, мовляв, братуха, хлопчик мій мене за зрадника мав, а тепер похвалить, що такий молодець, грошей дістав»* [2: с. 338-339]. На думку героя, ці брудні гроші мають і підтримати страйк, виявившись *«чистішими всяких божків»* [2: с. 338], і стати уроком для Олесі як захисниці «божків». Однак, зробивши це, Вадим став *«як жовтяк»* і довго *«лежав без руху, як ранений»* [2: с. 349-350] – кульмінація обійшлася йому дуже дорого.

Звичайно, така кульмінація не має ні класичної форми, ні очевидної перемоги однієї з протилежностей (просто герой роману нібито «пожертвував» деякими його принципами перед «божками» і тим розраховувався з Теплою), але він по-своєму сам себе «переміг» – посприяв родинному інстинктові. Після всього того напруга внутрішнього конфлікту начебто спала, але ні сумніви, ні суперечності, ні боротьба протилежностей не припинилися. Визрівала розв'язка, перед якою сумніви, суперечності і протилежності вже змішалися у настільки складний клубок, що у його свідомості втрапилися навіть елементарні межі між правдою і неправдою, між «праведністю» та «гріховністю» людського буття взагалі: *«як тоскно мені, Боже, як тоскно й тривожно! Я не бачу самого себе... Піти хіба до Ося, до Антошки, до Ріни й сказати їм: «Годі, я не можу більше!»? Хай вони служать своїм божкам, хай обманюють їх і мучаться тим, — хіба вони винні? <....> Самолюбство, божок мій, боїться й корчиться в мені. А от піти й прилюдно плюнуть йому в стару погану пику його. Схилити свою голову і сказати... Що сказати? Все одно, що хоч. Правду? Яку правду? Чи брехню? Яку брехню?»* [2: с. 359-360]. Відповідей на ці запитання герой не знає. Він знає лише одне – влада інстинктів над людиною незаперечна, що й дало йому право заявити: *«во ім'я його, во ім'я сили, що дала мені цей біль, плюю в пику всім божкам, які сковують силу й розмах життя»* [2: с. 360], хоча перед цим Вадим визнавав: *«Ні, я, таки, здається, хворий, мушу це признати. Мені б варто кудись виїхати, одійти від цього всього»* [2: с. 359]. Тобто, і розв'язка основного конфлікту також не має класичної форми: ні чітких меж між протилежностями, ні остаточної перемоги однієї з них над іншою. Від жодного зі своїх протилежних поглядів Вадим теж не відмовився.

Отже, центральний виявився і наскрізним конфліктом «Божків», а сумніви й суперечності в ньому настільки чисельні й різноманітні, що вони склали фактично найоб'ємнішу частину змісту такого великого роману, чим письменник довів, що подібного конфлікту неможливо показати в інших жанрах літератури. При цьому герой не раз відкриває в собі не два, а три й більше «я». В. Винниченко розкрив і той факт, що внутрішній конфлікт героя подібного типу неодмінно виливається у «зовнішні» колізії як традиційних, так і «дивних» форм. Практично кожна складова колізії такого конфлікту, але передусім кульмінаційна колізія-розв'язка і зовсім втрачають багато

класичних ознак, оскільки герой намагається просто «втекти» і від самого себе, і від оточення. І весь твір, і перш за все основний конфлікт роману свідчить, що й сам автор знаходився на час його написання в стані героя: він так само намагався боротися і з інстинктами, і з умовностями та забобонами, і з штучними приписами та ідеями, котрі тільки в гармонії можуть забезпечити життя людини. Звертає на себе увагу й мотив «пустельництва» як остаточний вихід із безглуздої боротьби цінностей у свідомості людини.

Література

1. Брайко О. В. Поетика прози Володимира Винниченка 1900-1910 років / Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук. – Київ, 2002. – 16 с.
2. Винниченко В. Божки / В. Винниченко. Твори. Том XIX. – К.: Рух, 1928. – 371 с.
3. Домбрович Л. Текстуальні і паратекстуальні виміри художнього наративу в творчості В. Винниченка періоду «між двох революцій» // Наукові записки. Серія: Літературознавство. – Тернопіль: ТНПУ, 2004. – Вип. XV. – С. 80-101.
4. Малиш О. Типологія характерів українських інтелігентів у романах Володимира Винниченка 1910-х років / Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук. - Івано-Франківськ, 2004. – 184 с.
5. Малиш О. Характери героїв у діалогії В. Винниченка «По-свій» і «Божки» крізь призму концепції «чесноті з собою» // Наукові записки. Серія: Літературознавство. – Тернопіль: ТНПУ, 2002. – Вип. XII. – С. 121-128.
6. Пастух Б. В. Рання романістика Володимира Винниченка: еволюція жанрової свідомості та динаміка морально-етичної концепції / Автореферат дис. на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук. – Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2007. – 20 с.

Анотація

Я. С. Гладир. Центральний конфлікт роману В. Винниченка «Божки».

Стаття присвячена проблемам дослідження структури, специфіки та функцій процесу конфліктування героя роману з самим собою, який є у творі наскрізним. При цьому увага акцентується на ролі сумнівів, протилежностей, суперечностей та кожної з поетапних колізій цього внутрішнього конфлікту, що дало можливість заглибитися в саму його сутність, з'ясувати визначальні особливості його поетапного перебігу в романі (кульмінація та розв'язка не мають традиційних для конфлікту форм вирішального та остаточного зіткнень протилежностей).

Ключові слова: «сумнів», «протилежності», «суперечність», «колізія», «внутрішній конфлікт».

Аннотация

Я. С. Гладырь. Центральный конфликт романа В. Винниченко «Божки».

Статья посвящена проблемам исследования структуры, специфики и функций процесса развертывания конфликта героя романа с самим собой, являющимся в этом произведении сквозным. При этом внимание акцентируется на роли сомнений, противоположностей, противоречий и каждой из поэтапных коллизий этого внутреннего конфликта, что дало возможность углубиться в его сущность, раскрыть важные особенности его этапов в романе (кульминация и развязка не имеют традиционных для конфликта форм решающего и окончательного столкновений противоположностей).

Ключевые слова: «сомнение», «противоположности», «противоречие», «коллизия», «внутренний конфликт».

Summary

Y. S. Gladyr . The central conflict of novel of V. Vynnychenko «Gods».

Article devoted the problems of research of structure, specific and functions of process of development of conflict of hero of novel with by itself, being in this work through. Thus attention is accented on the role of doubts, oppositions, contradictions and to each of stage-by-stage collisions of this internal conflict, that enabled intent on his essence, expose the important features of his stages in a novel (culmination and upshot does not have traditional for a conflict forms of decision and final collisions of oppositions).

Keywords: «doubt», «oppositions», «contradiction», «collision», «internal conflict».

Стаття прорецензована і рекомендована до друку д.ф.н., проф. Козловим А. В.